

До Спеціалізованої вченої ради
Інституту держави і права ім. В.М.
Корецького НАН України

01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
СУСА Михайла Сергійовича
«Конституційні засади державного захисту конкуренції в Україні
у контексті досвіду Європейського Союзу», поданої на здобуття
наукового ступеня – доктора філософії (PhD) за спеціальністю 081 – Право

Ступінь актуальності обраної теми дисертаційного дослідження. Вільна і неспотворена конкуренція, за висловом автора дослідження, гарантується через додержання конституційних стандартів та вимог забезпечення рівної конкуренції на ринку, вимоги юридичної визначеності і передбачуваності антимонопольного законодавства, адекватні гарантії незалежності та безсторонності діяльності Антимонопольного комітету України (АМК) як незалежного регулятора у цій сфері та дотримання цих стандартів суб'єктів комерційної діяльності на ринку. Цілком справедливо у роботі Михайло Сусом зазначається, що для оцінки чи є українське конституційне регулювання державного захисту конкуренції достатнім, ефективним, чи є проблеми в ньому та як воно може бути вдосконалене доцільно дослідити як подібні питання врегульовуються в зарубіжних країнах. У силу євроінтеграційного руху України найбільш актуальним є дослідження конституційного регулювання захисту конкуренції в державах-членах ЄС та оцінка того, чи враховує українське конституційне регулювання кращі практики цих держав. Вказані питання у вітчизняній конституційно-правовій науці недостатньо розкриті, що зумовлює актуальність проведення відповідного комплексного дослідження (с. 6).

Робота містить ґрунтовний аналіз положень вітчизняного законодавства, міжнародно-правових документів, практики Європейського Суду з прав людини, *acquis communautaire* ЄС, національних судових установ, а також здобутків українських та зарубіжних вчених.

Використання якісних науково-інформаційних та нормативних джерел, надали змогу автору виконати низку наукових завдань щодо розкриття теоретико-методологічних засад та онтологічних аспектів дослідження конституційних засад конкуренційного права на основі досвіду ЄС. На особливу увагу заслуговують міркування Михайла Суса щодо конституційної природи досліджуваного права конкуренції та впровадження прийнятного і сумісного з конституційним порядком України європейського досвіду у цій сфері.

Зміст дисертації є актуальним, враховує найновіші досягнення у сферах конституційного права та міжнародного захисту прав людини. Виклад матеріалу та його змістовне наповнення – комплексне, ґрунтовне, послідовне, логічне. Сильною стороною дисертації

Михайла Суса є ґрунтовне дослідження рішень ЄСПЛ, Суду ЄС, рішень національних судових установ, а також напрацювання відповідних рекомендацій щодо удосконалення стану правового регулювання та практичного застосування проблематики конкуренційного права.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх новизна.

Дисертаційна робота Михайла Суса містить низку авторських наукових положень, висновків і рекомендацій, які становлять науковий і практичний інтерес, та відповідають існуючим вимогам до робіт такого рівня. Положення дисертації викладені у чіткій та науково виважений спосіб. Дисертант послідовно аргументує та обґрунтовує свою позицію. Аналіз наведених у дисертаційному дослідженні наукових положень, висновків і рекомендацій дозволяє зробити висновок про їх належну доктринальну обґрунтованість та володіння дисертантом методологічним інструментарієм наукових досліджень.

Автором охарактеризовано цілком слушно пропонується пошук альтернативних способів усунення правової невизначеності, яку породжує специфіка конкуренційного законодавства, оскільки традиційні способи її усунення як-от чітке та однозначне формування правової норми видаються нереалістичними на практиці, обґрунтовано доцільність запозичення досвіду ЄК та широкого застосування АМК актів «м'якого права» (рекомендаційних роз'яснень/методичних рекомендацій) для надання суб'єктам господарювання розуміння щодо правових та економічних підходів, які органи АМК використовуватимуть для доведення антиконкурентних узгоджених дій (АУД) та зловживанням монопольним чи домінуючим становищем на ринку (ЗМ(Д)С), сформульовано пропозиції щодо змістового наповнення цих актів «м'якого права» права у діяльності АМК(с. 15).

Також заслуговує на увагу висновок Михайла Суса про вирішення проблеми розподілу повноважень між органами АМК та господарськими судами щодо встановлення порушень конкуренційного законодавства, потребує переформатування на систему, в якій паралельно існують, ефективно працюють та поєднуються приватного і публічного механізму правозастосування шляхом усунення контраверсійного правозастосування, яке замикається наразі на АМК, а господарський суд самоусувається від встановлення порушень цього законодавства у рамках приватно-правових спорів, чим ускладнює гарантований Конституцією ефективний та своєчасний судовий захист економічних прав та інтересів особи.

Цілком слушним є висновок автора, що захист конкуренції здійснюється в інтересах споживача (с. 56), оскільки надавач послуг, капіталу та інших фінансових ресурсів, продавець товарів є професіоналом на ринку і з таких позиції посідає принаймні домінуюче положення на ринку.

Слід зауважити, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень у вітчизняній науці конституційного права, яке присвячене розробці теоретичних і практичних аспектів конституційних засад забезпечення конкуренційного права, а також формулюванню та обґрунтуванню пропозицій зі вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування з урахуванням досвіду ЄС.

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження.

Сформульовані в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у правотворчій діяльності в частині підвищення якості нормопроектувальної роботи з метою втілення у законодавстві України міжнародних стандартів забезпечення конституційного засад конкуренції і недопущення зловживання монопольним і домінуючим положенням на ринку, а також у правозастосовній діяльності у вигляді рекомендацій для судової практики щодо забезпечення конституційних засад конкуренції з урахуванням прийнятної і сумісної практики ЄС у цій сфері.

Результати дисертаційного дослідження Михайла Суса також можуть бути в подальшому використані для розвитку гіпотез та концепцій, що стосуються конституційних аспектів конкуренційного права; здійснення конституційного, кримінального, господарського, адміністративного судочинства в Україні; при викладанні курсу конституційного, господарського та конкуренційного права, конституційного судочинства, господарського, адміністративного процесів, підготовці відповідних розділів підручників, навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів, а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів, а також при проведенні роботи з підвищення рівня правової освіти, професійної правосвідомості та кваліфікації суддів, адвокатів у сфері конкуренційного права.

Основою дисертаційного дослідження стали теоретичні напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців, положення вітчизняного законодавства, міжнародно-правові акти Ради Європи, Європейського Союзу, а також практика Суду ЄС, Європейського суду з прав людини та національних судових установ. Наведене дало змогу широко дослідити зазначені питання, здійснити їх комплексне бачення та запропонувати можливі шляхи для удосконалення.

Дисертація містить такі складові: вступ; два розділи, які послідовно та логічно розкривають тему дослідження та складаються загалом із семи підрозділів; а також висновки.

У розділі 1 «Державний захист конкуренції як предмет конституційного регулювання в Україні та державах-членах Європейського Союзу» автором досліджується природа структури захисту конкуренції та її основних компонентів (недобросовісної конкуренції, неправомірного обмеження конкуренції).

Окрім цього аналізу наголошується, що використання державного захисту конкуренції як обґрунтування втручання в економічну свободу піднімає складні питання визначення меж допустимості такого втручання. В одних випадках, як-от змові комерсантів на публічних закупівлях, де суспільна шкідливість цього явища очевидна, негативні наслідки для конкуренції на поверхні, доцільність державного втручання у свободу економічної діяльності не викликає особливих сумнівів. У більш складних випадках, коли неправомірність поведінки з точки зору правил конкуренції неочевидна, хоча й може мати негативні наслідки для конкуренції загалом, доцільність державного втручання у таку поведінку потрібно обережно зважувати, аби не було нерозумного і непропорційного втручання в економічну свободу.

Розділ 2 «Проблеми нормативно-правового регулювання та правозастосовної практики реалізації конституційних засад державного захисту конкуренції в Україні в

контексті досвіду Європейського Союзу» присвячений дослідженню вітчизняної системи державного захисту конкуренції, контроль за дотриманням законодавства про захист конкуренції, здійснено порівняльний аналіз ефективності такого захисту із підходами, які застосовується в ЄС, на прикладі антиконкурентні узгоджені дії та зловживання монопольним/домінуючим станом на ринку.

Автором розкрито окремі аспекти статусу Антимонопольного комітету та його функцій, домірності регулювання в сфері антимонопольного законодавства і розмежування правомірної та неправомірної поведінки комерсантів на ринку, особливостей прояву верховенства права у сфері конкуренційного права, особливостей адаптації конкуренційного права України до права ЄС, зокрема у частині запобігання антиконкурентного узгодження дій, зловживання монопольним/домінуючим положенням на ринку. Окремо досліджується інституційний механізм державного захисту конкуренції, де порушуються межі судового контролю над діяльністю АМК. Також сформульовано низку пропозицій щодо удосконалення антимонопольного законодавства та правозастосовної практики.

Ознайомлення із науковою працею Михайла Суса свідчить про добросовісне використання ідей інших науковців із відповідним посиланням на них та відсутності привласнення чужих ідей та концепцій або використання чужих праць без посилання на них у тексті, що дає підстави зробити висновок про **відсутність у роботі порушення засад і правил академічної доброчесності.**

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень у публікаціях у фахових виданнях, зарахованих за темою дисертації. Дисертація складається із анотації (українською та англійською мовами), вступу, двох розділів, логічно об'єднаних у сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 254 сторінок, з них основного тексту – 215 сторінки, список використаних джерел (276 найменувань) – 37 сторінок.

Висновки, положення та рекомендації, що були підготовлені в процесі здійснення дисертаційного дослідження відображено у семи наукових публікаціях, зокрема три опубліковані у фахових юридичних виданнях України, одна – у зарубіжному науково-періодичному фаховому виданні, а також у трьох виступах на міжнародних та всеукраїнській науково-практичних конференціях. Оприлюднені Михайлом Сусом наукові статті, тези конференцій за темою дисертаційної роботи мають безпосередній зв'язок з усіма структурними частинами проведеного дослідження та висвітлюють основні положення його наукової новизни. Вказані роботи виконані автором самостійно.

Водночас, оцінюючи в цілому позитивно винесені на захист результати дисертаційного дослідження Михайла Суса, у роботі можна виділити ряд положень, які є суперечливими, носять дискусійний характер, або ж потребують додаткових аргументів для підтвердження їх обґрунтованості, зокрема:

1. Не існує жодного, як стверджує автор «конституційного законодавства», зокрема антимонопольно-конкуренційного (с. 5), оскільки конституція у цьому відношенні є системою принципів і цінностей функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки, які визначають засади недопущення

зловживання монопольним чи домінуючим положенням на ринку, а також гарантій чесної конкуренції на засадах рівності і недопущення дискримінації. Саме по собі законодавство є об'єктом судового конституційного перегляду на предмет відповідності вказаним принципами, зокрема у світлі поваги до людської гідності, свободи та рівності як фундаментальних засад конституційного порядку. Звідси, вимога функціонування Антимонопольного комітету як незалежного аполітичного і безстороннього регулятора у сфері конкуренції і недопущення зловживання монопольним і домінуючим положенням на ринку.

2. Підхід у автора дослідження доволі суперечливий і не створює враження цілісного (с. 10-11). Насправді, його проблематика має міждисциплінарний характер, оскільки тут конкурують ціннісний підхід та економічний аналіз права, чому слід було приділити ретельну увагу. Діалектичний метод тут взагалі ні до чого, бо *per se* академічний етос передбачає розв'язання суперечностей як таких і не в тому суть тих досліджень (суперечностях, їх остаточно так і не подолаєш, зважаючи хоча б на динамічне тлумачення конституції), як у розкритті природи явищ і процесів, які знаходяться на стику двох соціальних дисциплін. Також, чомусь автор попри правильні конотації щодо запозичення прийнятного і сумісного досвіду ЄС зводить компаративний метод до порівняння правових приписів по ієрархії правових актів, або навіть колізій між ними у рамках власне правової системи України, хоча тут більш доречно про цілісне тлумачення права та усунення законодавчого недогляду або ревізією самого законодавства чи його інтерпретацію в адміністративній чи судовій практиці. Зокрема, при компаративному аналізі антимонопольного права держав-членів ЄС (підрозділ 1.3) більш змістовним було дослідження юриспруденції національних конституційних і найвищих судів (частково це використовується на с. 134-145), аніж положень конституцій, які доволі є абстрактними.
3. Навряд чи авторська інтерпретація, визначення певних понять або пропозиції до законодавства як така може вважатися науковою новизною дослідження (с. 13-14). Пропозиції до законодавства взагалі є одним із праксеологічних аспектів права і таке правове регулювання зазнає динамічних змін. Так само інтерпретація права стосується з'ясування домінуючих підходів та методів тлумачення права і вони мають властивість змінюватися в ході еволюції досліджуваних явищ і процесів. У цьому контексті є також дивним протиставлення судового контролю над Антимонопольним комітетом (с. 148 і наст.), адже право на оскарження до суду рішень незалежних регуляторів є елементарним стандартом належної правової процедури та і в самій роботі вказується на факти п'ятирічного розслідування АМК фактів порушення антимонопольного законодавства (с. 150).
4. При аналізі державного регулювання захисту економічної конкуренції (підрозділ 1.1) потребує свого уточнення легітимна мета запровадження антиконкурентного законодавства з точки зору забезпечення балансу між свободою економічної діяльності та економічним добробутом суспільства, на які критерії слід спиратися при забезпеченні такого балансу, як це впливає на

структуру національної економіки як самодостатньої і конкурентоспроможної на глобальних ринках, так і з точки зору сталого розвитку суспільства.

5. Автору дослідження варто було б розкрити систематику негативних і позитивних обов'язків держави щодо забезпечення захисту економічної конкуренції, ролі функції держави у забезпеченні гарантій додержання комерційних контрактів і недопущення зловживанням монопольним / домінуючим становищем на ринку, забезпечення сталості судової практики при вирішенні комерційних спорів та судового вирішення спорів у комерційній сфері, зокрема як засобу запобігання та усунення зловживань монопольним / домінуючим становищем на ринку.
6. У підрозділі 2.1 автору варто було б зупинитися на аналізові сутності статусу Антимонопольного комітету як незалежного регулятора, який формується за узгоджувальною процедурою Верховною Радою за поданням Кабінету Міністрів (стаття 85(1)(12) Конституції України), який поєднує функції правового регулювання, управління та квазі-правосуддя. Це важливо з огляду на слабку аргументованість юридичної позиції Конституційного Суду у його рішенні № 5-р/2019, в якій зазначено, що ніби для заснування інших незалежних регуляторів (які не згадуються у конституційному тексті) треба вносити зміни до Конституції(п. 3.4(9)), хоча насправді тут достатньо за аналогією застосувати юридичну конструкції статті 85(1)(12) Конституції, а не придумувати нові непотрібні сутності (нові українські біціглі) всупереч принципу леза Оккама.
7. Навряд чи можна розглядати верховенство права як «нормативний ідеал» (с. 104), бо насправді основні його компоненти верифіковані через судову практику; є інший аспект проблеми у сфері економіки щодо верховенства права – гарантії додержання контрактів, забезпечення балансу інтересів сторін у договорі, забезпечення сталої судової практики, яка має ґрунтуватися на належній юридичній аргументації при забезпеченні балансу публічних і приватних інтересів та неприпустимості зловживань в економічній сфері як з боку держави, так і з боку самих комерсантів.

У цілому викладені міркування не впливають на позитивну оцінку проведеного дисертаційного дослідження і дозволяють визнати його завершеною науковою роботою. Положення та висновки дисертаційного дослідження відзначаються науковою новизною, є логічно обґрунтованими, та у сукупності є значним внеском у вітчизняну науку конституційного права. Дисертаційне дослідження Михайла СУСА загалом носять новаторський, творчий характер, мета і завдання дисертаційного дослідження досягнуті.

Це дає підстави зробити висновок про те, що дисертаційна робота *«Конституційні засади державного захисту конкуренції в Україні у контексті досвіду Європейського Союзу»* виконана відповідно до стандартів та вимог академічної свободи, поваги до прав інтелектуальної власності, зокрема відповідає вимогам, які визначені щодо здобуття наукового ступеня доктора філософії, відповідає спеціальності 081 – Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23.03.2016 (зі змінами та доповненнями), наказу МОН України

